

TOELICHTING bij het besluit tot aanwijzing van een beschermd dorpsgezicht ex artikel 20 van de Monumentenwet te SPAARNDAM, gemeente Haarlem, en gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nr. 100) door een stippellijn omgrensde gebied.

In de eerste helft van de 13de eeuw werd het Spaarne, dat via het IJ in open verbinding stond met de Zuiderzee, door middel van een dam afgesloten. In deze dam, die dicht bij de uitmonding van het Spaarne in het IJ werd aangelegd, bouwde men enige sluisen en een overtoon, zodat de waterlozing en de scheepvaart konden worden geregeld. Het onderhoud aan de dam en de daarin aangebrachte werken, alsmede het verkeer ter plaatse, hebben de nederzetting, die de voor de hand liggende naam Spaarndam verkreeg, doen ontstaan.

Reeds in 1328 wordt melding gemaakt van een kapel, zodat aangenomen kan worden dat het dorp toen reeds van enige omvang moet zijn geweest. Om de wachtende schepen tijdens het schutten een veilige ligplaats te verschaffen, werd aansluitend op de Haarlemse zijde van de oudste sluis een kolk aangelegd. Voorts waren nog verschillende sluisen voor waterdoorlaat aanwezig, waarvan er sedert 1363 twee in onderhoud waren bij het Grootwaterschap van Woerden. Een van deze sluisen, oostelijk van de huidige kolksluis (vroeger grote sluis geheten), draagt nog steeds de naam Woerdersluis.

Vanwege de ligging van Spaarndam, dat immers de toegang vanaf de zee tot de stad Haarlem en het Rijnland beheerste, heeft de plaats in de geschiedenis bewogen tijden gekend. Menigmaal was het kriegsrumoer dusdanig, dat aan het plaatsje veel schade werd berokkend. In 1573 werd zelfs de gehele nederzetting met de grond gelijk gemaakt, waarna er tot 1578 vrijwel geen bewoning meer werd aangetroffen. Ook stormrampen en watervloeden teisterden de kwetsbare dijk en het daarop aangelegde huizenbestand.

Omstreeks het jaar 1571 werd de oudste sluis vergroot en gemoderniseerd, waaruit na tal van wijzigingen en verbeteringen de thans bestaande Kolksluis is ontstaan.

In 1627 werd westelijk van de kolk een Hervormde kerk gebouwd, nadat de vorige door storm was verwoest. Een noordelijke uitleg van de kerk vond plaats in 1664 en in 1844 werd een nieuwe ingangspartij aangebracht. De kerk is voorzien van een toren met eenvoudig spitsje. Ofschoon vooral in de 19de eeuw vele waterstaatkundige werken nabij Spaarndam plaatsvonden, zoals de droogmaking van de Haarlemmermeer en het graven van het Noordzeekanaal in 1876, is het karakter van het oudste gedeelte van het dorp grotendeels bewaard gebleven.

De kolk en de er omheen gebouwde huizen vormen het meest gave gedeelte van Spaarndam. Opvallend zijn de goede verhoudingen van de open ruimte, die is onderverdeeld in een waterpartij (de eigenlijke kolk), de smalle met bomen begroeide straat Oostkolk en het driehoekig gevormde pleintje, Westkolk geheten, waarop ook een boombegroeiing wordt aangetroffen. De er omheen gelegen straatwanden accentueren door hun goede schaal de gaafheid van dit harmonisch en uiterst "Hollands" geheel.

Naast de historische waarde, die aan de kolk met sluizen moet worden toegekend, is ook de bebouwing van niet geringe oudheidkundige betekenis. Meer dan de helft van de rond de kolk aanwezige huizen is als beschermd monument aangewezen. Vooral de westelijke, bij de dijk aanvangende straatwand is van bijzondere waarde. Deze wand, die rond het pleintje in oostelijke richting ombuigt, bestaat vrijwel geheel uit beschermde monumenten. De naast elkaar in één rooilijn gerangschikte panden, bestaande uit in hoofdzaak twee woonlagen onder de kap, en afwisselend voorzien van top- en lijstgevels, vormen een karakteristiek gegeven. Ofschoon minder beschermde monumenten in de straatwand langs de Oostkolk worden aangetroffen, is ook deze wand van grote betekenis. Hij vertoont een reeks van in een rechte rooilijn gebouwde huizen, aan de Kolksluiszijde van één woonlaag met kap, verderop twee woonlagen met kap. Voorts vormen de beide sluizen, die ter weerszijden de kolk afsluiten, onmisbare onderdelen in de structuur van de dorpskom. Ook het plaveisel, de kademurem, meerpalen en de reeds vermelde boombegroeiing zijn mede bepalend voor het karakter van dit beschermde dorpsgezicht.

Westelijk van de kolk achter de aan die zijde aanwezige bebouwing staat de eerder beschreven kerk, waarvan het torentje

-slechts

slechts op bescheiden wijze domineert. Het in 1844 gegraven spuikanaal, westelijk van de kerk, vormt de begrenzing van het beschermd gebied aan die zijde.

De Spaarndammerdijk met de aan twee kanten daarop gebouwde huizen, is tussen de kolksluis en de in zijn huidige gedaante uit de 17de eeuw stammende Woerdersluis het meest van belang. De panden aan de kolkzijde, die aan een lager gelegen onderstraatje zijn gebouwd, leveren tezamen een beeld op, waaraan onder meer door tal van in de kern 17de en 18de eeuwse gebouwen oudheidkundige waarde moet worden toegekend. Het onderstraatje ligt + 1.50 meter lager dan de direct daarlangs lopende Dijkstraat, die op de kruin van de huidige dijk is aangelegd. De bebouwing aan de noordzijde is van veel latere datum en is direct aan de Dijkstraat gelegen. Door deze straat op twee niveaus, ter weerszijden afgesloten door vrijwel aaneengesloten gevelwanden van verschillend karakter, wordt een gegeven aangetroffen, dat kenmerkend is voor de Hollandse dijkbebouwing. Het oostelijk van de Woerdersluis gelegen gedeelte is, ofschoon historisch van minder betekenis, vanwege de goede schaal van huizen en straatbreedte en het aangenaam bochtig verloop mede in het gezicht opgenomen.

Het huis Rijnland, waarin vanouds het beheer van het Hoogheemraadschap van Rijnland wordt geregeld, vormt met bijgebouwen en moestuin een complex van historisch belang. Het levert aan de oostzijde een goede afsluiting op van het beschermd gebied. De noordelijke en zuidelijke grens is op voor de hand liggende wijze ter weerszijden van het beschreven gebied getrokken.

De bescherming heeft geenszins tot doel, dat de situatie wordt bevroren. Wel zal de uit de aanwijzing tot beschermd gezicht voortvloeiende stedenbouwkundige regeling het behoud van de plaatselijke karakteristiek, zoals hierboven omschreven, ook voor de toekomst zo goed mogelijk waarborgen.